ANAHIT: REVUE ARMÉNIENNE, LITTERAIRE ET ARTISTIQUE

Անահիտ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Զ. ՏԱՐԻ 1904 ՕԳՈՍՏՈՍ ԹԻՒ 8

ՓԱՐԻԶ

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու համանման բառեր են նախնական սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Լոյսը կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յաւիտենական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Եթէ հոգին չթարգմանէր, չլուսաւորէր ինչ որ միւսը կ'ըսէ, այդ չհասկցուած մթին բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ժ. ՄԻՇԼԷ

DIRECTEUR : A. TCHOBANIAN

Բացուած է բաժանորդագրութիւն

ԱՆԱՀԻՏԻ

Վեցերորդ շրջանին

ԱՆԱՀԻՏ կը շարունակէ հրատարակուիլ միեւնոյն ուղղութեամբ եւ միեւնոյն ծրագրով ։

Բաժանորդագինը **կանխիկ է**։

Այն բաժանորդները որ դեռ չեն վճարած իրենց բաժնեգինը, կը խնդրենք որ փութան իրենց պարտքը հատուցանել ։

Լոյս տեսաւ

Մատենադարան « Անահիտ » . — թիւ 3

—

ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ

ՔԱՌԵԱԿՆԵՐԸ

Թարգմանեց պարսկերէն բնագրէն

Գ. ՓԱՌՆԱԿ

Այս հատորը կը պարունակէ պարսիկ մեծ բանաստեղծին բոլոր քառեակներուն թարգմանութիւնը եւ ընդարձակ ու հմտալից ուսումնասիրութիւն մը՝ թարգմանիչէն՝ Խայեամի կեանքին ու գործին վրայ ։ Կը բաղկանայ 120 մեծադիր ու ծաղկեզարդ երեսներէ ։

Գինն է՝

Վերժէ թղթի վրայ . . .	10	ֆրանք
Քուշէ — — . . .	5	—
Հասարակ — — . . .	3	—

Պ. Գ. Փառնակ որոշած է իր այս հատորին վաճառման հասոյթին կէսը նուիրել Զէյթունի որբերուն համար բացուած հանգանակութեան եւ կէսը Պէշիկթաշլեանի գործերուն հրատարակութեան ։

Գնել ուզողները պէտք է դիմեն « Անահիտ »ի խմբագրութեան կամ մեր գործակատարներուն ։

Լոյս տեսաւ

Հրատարակութիւնք « Անահիտ »ի . — թիւ 2

—

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ

ՃԱՌԵՐՆ ԵՒ ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐԸ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

Հրատարակեց

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Այս հատորը կը պարունակէ, ինչպէս արդէն ծանուցած ենք, Մ. Պէշիկթաշլեանի բոլոր քերթուածներն ու ճառերը, բազմաթիւ ծանօթագրութիւններով լուսաբանուած . գրաբար քերթուածներուն կ'ընկերանան աշխարհաբար թարգմանութիւնները ։ Կը բաղկանայ 200 մեծադիր էջերէ ։

Գինն է՝

Ֆրանսայի մէջ 4 ֆրանք, օտար երկիրներու համար 4,50 . Ամերիկա 1 տոլար . Ռուսիա 2 րուպլի ։

Վերժէ թղթի վրայ, « Անահիտ »ի ծաւալով, 10 ֆրանք, Օտար երկիրներու համար 10,50 . Ամերիկա 2 տոլար . Ռուսիա 4 րուպլի ։

Յաջորդ հատորը, որ պիտի պարունակէ Պէշիկթաշլեանի կենսագրութիւնը, լոյս կը տեսնէ յառաջիկայ ամիս ։

ԱՆԱՀԻՏ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

Զ. ՏԱՐԻ — ՕԳՈՍՏՈՍ — Թիւ 8

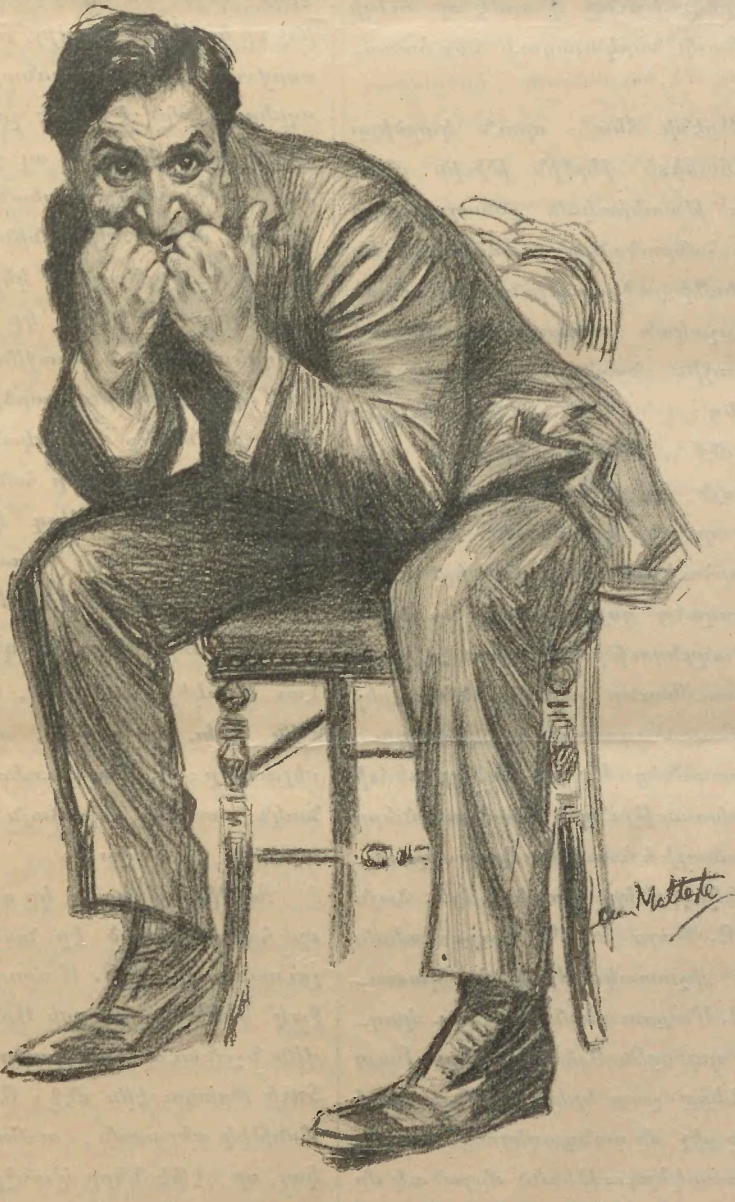

ՄԱՔՍՈՒՏԵԱՆ ԹՐԻՊՈՒԼԷԻ ԴԵՐԻՆ ՄԷՋ

(Illustrationէն առնուած)

ԴԵՄՔԵՐ

ՄԱՔՍՈՒԴԵԱՆ

Անահիտի վերջին թիւին մէջ՝ քանի մը տող միայն կրցայ նուիրել Պ. Մաքսուդեանի գեղեցիկ յաջողութեանը, որովհետեւ թերթը մամուլի յանձնուելու պահուն էր որ այդ լուրն իմացայ։ Այդ իրողութիւնը կ'արժէ որ աւելի մանրամասնութեամբ ներկայացուի հայ հասարակութեան։

Էմմանուէլ Արէնի հետ, որուն կարծիքը թարգմանեցի Անահիտի վերջին թիւին մէջ, փարիզեան բոլոր թատերական քննադատները — որոնց ոմանք հանրածանօթ գրագէտներ են — Պ. Մաքսուդեանի յաջողութիւնը ողջունած են շատ փաղաքշական բացատրութիւններով որոնք ամէն առաջին մրցանակ ստացողին չեն շռայլուիր այստեղ։

Ժիլ Պլասին մէջ «Նոզիէռ» կը գրէր. «Ամէն ոք համաձայն էր թէ Պ. Մաքսուդեան բացարձակապէս արժանի էր առաջին մրցանակին որ իրեն շնորհուեցաւ. կարելի է իրեն մեղադրել թէ չափազանց ցոյց կուտայ իր վարպետին՝ Սիլվէնի ազդեցութիւնը խորապէս կրած ըլլալը։ Իր դիտումնաւոր լռութիւնները քիչ մը երկայն են։ Բայց հաղուագիւտ ըմբռնողութեամբ մը արտասանեց Արֆան կը զբօսնուի Թրիպուլէի մենախօսութիւնը։ Ունկնդիրները արժեցուց անուրանալի հմտութեամբ մը. իր անկեղծութիւնը ունկնդիրները յուզեց։ Լաւ ձայն մը ունի։ . . . Պ. Փալօ եւ Պ. Մաքսուդեան ստացան առաջին յիշատակութիւն մը (կատակերգութեան). Պ. Մաքսուդեան շատ լաւ կազմած էր Կիներու դպրոցին Արնոլֆի դերը։ Բայց իր «լռութիւն»ները շատ երկայն էին, որով կտորին շարժումը քիչ մը դանդաղեցուց։ Առանց այդ սխալին, (կատակերգութեան) մրցանակ մը անշուշտ պիտի ստանար՝ շնորհիւ իր խորին յատկութիւններուն։»

Ռընէ Մեզրուա կը գրէր Մաթէնին մէջ. «Պ. Մաքսուդեան, որուն միայն պիտի մեղադրեմ իր պատուական վարպետին Սիլվէնի չափազանց ցոլացումն ըլլալը ու բաւական խոյս տուած ըլլալը այն կաղապարէն ո՛ւր խեղօքցեր ու խմորուեր է, Թրիպուլէի մենախօսութեան մէջ ունեցաւ զառնութեան, ցաւի, ոխի եւ անձկութեան գեղեցիկ շեշտեր։»

Ֆրանսուա տը Նիոն կը գրէր Էքօ տը Փարիին մէջ. «Պ. Մաքսուդեանին է որ տրուեցաւ պատուոյ մրցանակը։ Այդ պարոնը ողբերգական դրոշմ ունի, եւ ողբերգական ձայն. գիտէ ամէն ինչ որ կարելի է սորվիլ, յուսանք որ պիտի սորվի սորվածը քիչ մը մոռնալ։ Ապագայ ունեցող ողբերգու մըն է, եթէ չուզենք իրմէ պահանջել ոչ շատ փայլ ոչ ալ շատ ինքնատպութիւն։ . . . . Պ. Մաքսուդեան (կատակերգութեան կտորին մէջ) Պ. Սիլվէնին կը հետեւէր հեղինակաւոր եւ ինքնաբուխ կերպով։»

Ֆելիքս Տիւքէնէլ կը գրէր Կօլուային մէջ. «Ողբերգութեան առաջին մրցանակը տրուեցաւ Պ. Մաքսուդեանին, բարձրահասակ երիտասարդ մը, քսանըերեք տարեկան, լայն թիկնեղութեամբ մը որ քիչ մը հանգուցեալ Մօպանը կը յիշեցնէ։ Լաւ ու ճիշդ կ'արտասանէ, եւ իր ձայնը գիտէ վարել։ Խորազդեցիկ կերպով խաղաց Արֆան կը զբօսնուի Թրիպուլէի տեսարանը՝

Այդ ծերունին զիս անիծեց.

Լաւ աշակերտ մըն է Պ. Սիլվէնի, եւ աշակերտին եռեւ կը ցցուի, տարտամ, վարպետին սիլուէթը։ Պ. Մաքսուդեան իր առաջին մրցանակն ստացաւ միաձայն հաւանութեամբ, եւ արժանի էր ատոր։»

Քաթիւլ Մենտէս կը գրէր Ժուրնալին մէջ, որ հրատարակած էր նաեւ Պ. Մաքսուդեանի լուսանկարը. «Պ. Մաքսուդեան, գրեթէ միջակ՝ Կիներու դպրոցի Արնոլֆին մէջ, բոլորովին նշանաւոր հանդիսացաւ Արֆային կը զբօսնուի Թրիպուլէին մէջ։ Ա՛հ, ի՛նչ աղուոր ռոմանթիկ դերասան, ուժեղ, յուզուած, ժուժկալ, որ «էֆէ»ները կ'անջրպետէ՝ զանոնք աւելի զգալի դարձնելու համար. եւ պարզութեամբ մը՝ որ այնքան նրբութիւններով է կազմուած՝

կը համնի բազմաձեւօրէն յուսահատ հոգիի մը լիակատար արտայայտութեանը, Յիրաւի, կը կարծեմ թէ հոյակապ ապագայ մը, տռամին մէջ, կը սպասէ Պ. Մաքսուտեանին:»

Փարիզեան բոլոր լրագիրներուն մէջ երեւցած են նմանօրինակ տողեր. կը շատանամ այս կարծիքները յիշելով: Պատկերազարդ թերթերէն շատերը հրատարակած են Պ. Մաքսուտեանի լուսանկարը: Անոնցմէ մին, Illustrationը, հրատարակած է գծագրութիւն մը, որուն վերարտադրութիւնը Անահիտին մէջ կուտանք՝ սիրուն թոյլտուութեամբը թերթին տնօրէնութեան, եւ որ կը ներկայացնէ Պ. Մաքսուտեանը՝ Թրիպուլէի դերին մէջ:

Պ. Ժինիսթի արդէն հրաւիրած է Պ. Մաքսուտեանը՝ ֆրանսական երկրորդ ազգային թատրոնին, Օտէոնին, մէջ խաղալու:

Այս յաջողութիւնը չի կրնար անշուշտ մեզ մխիթարել խեղճ Գրիգոր Կիւլպէնկեանին կորուստին, բայց ամենամեծ գոհունակութիւն մըն է մեզի համար տեսնել որ այն տեղը զոր Գրիգոր բաց թողուց, դարձեալ Հայէ մը կը գրաւուի: Գրիգորը սահմանուած էր զուտ ողբերգու մը ըլլալու. ատոր համար ունէր բոլոր ձիրքերը, տաք, թրթռուն, հիանալի ձայն մը, ազդեցիկ ու գեղեցիկ դիմակ մը, եւ քնարերգական խանդոտ հոգի մը. Մաքսուտեան աւելի բարդ խառնուածք մըն է, ու նուազ անխառնօրէն ողբերգական, իր վարպետին Սիլվէնի պէս. դժբաղդաբար զինքը անձնապէս ճանչնալու եւ լսելու հաճոյքը դեռ չեմ ունեցած, բայց իր մասին գրուածներէն կը հետեւցնեմ որ իր ձիրքերը, թէեւ զուտ ողբերգութեան, դասական ողբերգութեան լիակատար արտայայտումին չեն սահմաներ զինքը, տռամական ինչպէս կատակերգական տեսարաններ յաջողապէս ներկայացնելու լայն ու ճապուկ ընդունակութիւն մը կը յայտնեն իր մէջ: Կատակերգութեան համար մրցանակ չէ կրցեր առնել, բայց քննադատներուն կարծիքը այդ մասին համանման չէ. անոնցմէ ոմանք կ'ընդունին իր մէջ գոյութիւնը կատակերգուի կարեւոր յատկութիւններու, բայց իր ձախողումը կը վերագրեն խաղացուածքին մէջ չափազանց արուեստ դնելու ձգտումին. ճիշդ կը թուի, ամէն պարագայի մէջ, որ ինչպէս Մէնտէս կը գրէ, Մաքսուտեան իր ամենամեծ յաջողութիւնները պիտի գտնէ տռամին մէջ, որ խառնուրդն է կատակերգութեան եւ ողբերգութեան. ինքն իսկ ատոր որոշ զգացումը ունենալու է, քանի որ — շատ ուշիմօրէն — ընտրեր է, մրցումին համար, դեր մը, Թրիպուլէ դժբաղդ խեղկատակին դերը, որ զուտ ողբերգական դեր մը չէ, այլ բանի ծիծաղի ու թաքուն արցունքի շաղապատում մը:

Գովեստները զոր Մաքսուտեան ընդունած է փարիզեան մամուլին մէջ եւ զոր վերեւ յիշատակեցի, խառնուած են քանի մը քննադատութիւններով, որոնց ոմանք բաւական սուր են, թերեւս անարդար ըլլալու աստիճան: Կայ սակայն դիտողութիւն մը զոր գրեթէ բոլորն ալ կրկնած են եւ որ ճիշդ ըլլալու է; այն է որ Մաքսուտեան չափազանց կ'ընդօրինակէ իր վարպետը՝ Սիլվէնը: Այդ թերութիւնը յաճախադէպ է սկսնակներուն մէջ, որոնք իրենց սիրած վարպետին համար հիացումնին կը կարծեն թէ անոնց ըրածը կրկնելով պէտք է ապացուցանեն, մինչդեռ դիտակից ու լիովին կազմուած արուեստագէտի մը համար, իրմէ առաջ եկած մեծ արուեստագէտներուն նկատմամբ երախտագիտութեան եւ հիացումի անհրաժեշտ պարտականութեան չափ անհրաժեշտ է անոնցմէ տարբեր ըլլալու, ինքնութիւն մը ունենալու պարտականութիւնը: Բայց ատոր մէջ վարպետները յաճախ նոյնքան, թերեւս աւելի, յանցաւոր են որքան սկսնակները: Վարպետները, որոնք կ'ուսուցանեն ո եւ է ճիւղ մը, մանաւանդ դերասանութիւն ու նկարչութիւն, փոխանակ՝ իրենց աշակերտներուն սորվեցնելէ յետոյ նիւթական կողմը արուեստին՝ զանոնք մղելու որ արտայայտութեան մէջ իրենց ուրոյն յղացումին ու զգացումին միայն հետեւին, կը խրախուսեն զանոնք՝ եսական հաճոյքով մը՝ որ ուսուցչին յղացումն եւ արտայայտումը օրինակեն, նոյն իսկ ամենէն մասնաւոր ինքնատիպ մանրամասնութեանց մէջ: Բայց սկսնակ մը, երբ ճշմարիտ արուեստագէտի «կերպաս»ն ու-

նի , անգամ մը որ աւարտէ աշակերտական շրջանը, պիտէ, ինչպէս շատ լաւ ըսած է Ֆրանսուա տը Նիոն, « մոռնալ ինչ որ սորված է », երեւան հանելու համար ինչ որ ինք ունի իր մէջ իրեն միայն պատկանող : Քննադատներէն ոմանց գրածին նայելով , նոյն իսկ այժմէն , մրցումին համար իր խաղացած երկու տեսարաններուն մէջ, մեծապէս յիշեցնելով հանդերձ Սիլվէնը , Մաքսուտեան անձնական ոճ մը , հեղինակաւոր եւ ինքնուրոյն շեշտ մը, անկեղծութեան ու յուզմունքի տաքութիւն մը դրեր է , առանց որոնց անկարող պիտի ըլլար իր ունկնդիրները խանդավառել : Կը մաղթեմ որ գիտնայ բոլորովին թօթափել ամէն ինչ որ նմանողութիւն է , հզօրապէս ու յանդգնօրէն զարգացնել ինչ որ իրն է , եւ ապացուցանել թէ Պ. տը Նիոն կը սխալի երբ իրմէ չի սպասեր փայլ եւ ինքնատպութիւն :

Մաքսուտեան պէտք է որ երբեք չմոռնայ թէ Հայ է ինքը , եւ թէ՝ հիմա որ մեծ ապագայի մը կարելիութեան յոյսը տուաւ մեզի, իր հայրենակիցները շատ աւելի կը սպասեն իրմէ քան օտարները : Ամենամեծ ծառայութիւններէն մէկն զոր Հայ մը կրնայ մատուցանել իր դժբաղդ ազգին , քաղաքակիրթ աշխարհին առջեւ ապացուցանելն է հայ ցեղին քաղաքակրթական բարձր ձիրքերը : Իր առաջին փորձին մէջ , Մաքսուտեան հոյակապօրէն ապացուցուց զայդ արդէն. Իզմիրէն շիտակ Փարիզ եկած այդ Արեւելցի պատանին , անգամ մը եւս փառաւորապէս յայտարերելով իր ցեղին յատկութիւնները, — ճկունութիւն, յամառ աշխատանք, արուեստի սէր , արեւմտեան մտքին բարձրագոյն գեղեցկութիւններն ըմբռնելու կարողութիւն — յաղթեց Ֆրանսացի մրցակիցներուն, ամենադժուար բանին մէջ ուր օտար մը կարենայ յաղթել , ֆրանսերէնի անթերի արտասանութեան, ֆրանսական հրաշակերտներու հաւատարիմ թարգմանութեան մէջ : Կը յուսամ որ երկրորդ ու կարեւորագոյն քայլն ալ պիտի առնէ , պիտի ապացուցանէ որ ոչ միայն, ինչպէս Էմմանուէլ Արէն գիտել տուած էր , արիւնլուայ Հայութիւնը ոեւէ է ժողովրդէ աւելի կարող պէտք է ըլլայ ողբերգուներ հանելու , այլ եւ թէ Հայութեան ծոցէն ելած ողբերգու մը ունի իր անձին ու իր ցեղին ինքնուրոյն շեշտը եւ կարող է , շնորհիւ ճիշդ այդ ինքնուրոյնութեան , մեծերուն մէջ մեծ ըլլալ :

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

ՍՈՓԻԱ

(Շար. եւ վերջ)

« Լուսանկարի հետամուտ բարեկամ մը ունիմ որ նկարչութեան գործնականին աշխատած է : Սաքիկա Ալպերդ իշխանին գնողութեամբը համբաւեալ լուսանկար ջոկ մը տեսնելով հանդիսարանին մէջ , սքանչացեր է , եւ ստիպելով օր մը իս քշեց տարաւ որ ես ալ իրեն պէս սքանչանամ : Գացի տեսայ , բայց չսքանչանալէն ի զատ՝ զարշեցայ: Զզուանքիս պատճառն հարցուց, հարեւանցի բացատրեցի: Բացատրութիւններուս վրայ պատկերէն աւելի սքանչանալով , ձեռքս առքս ինկաւ որ ըսածներս գրի առնեմ որ սերտէ խոկայ , բայց հակակրութեան դեւն յանկարծ եկաւ սրտիս ու մտքիս վրայ ծանրացաւ , եւ ժամ մը առաջ բերնով ըսածներս ժամ մը ետքը մոռցայ , գրածս թերի մնաց . բարեկամիս համար ցաւեցայ, բայց ինծի համար ամիսէ մը ի վեր չատրջացայ : »

Սոփիայի հետաքրքրութիւնը այս պատմութեանս մէջ հետզհետէ տաքնալով , երեսներուն վրայ խօսքիս վերջին համար անհամբերութիւնն ակնյայտնի նկարուած կը տեսնայի կոր: Խօսքս լմնցուցածիս պէս , — Գրածնիդ պահա՞ծ էք , ինծի կը ցուցնէ՞ք » ըսաւ : — Վաղն անշուշտ, ըսի : Բայց վաղն ալ իրեն երկայն երեւալով , — Գրած կտորնիդ չէ՞ք կրնար յիշել , եւ կարելի՞ է որ լսենք , ըսաւ : — Այդ գրածս հարկաւ անկորուստ մնացած է յիշողութեանս մէջ, եւ լսել կը ցանկաք նէ , ինքզինքս բարեբաղդ կը համարիմ ձեզի հաճութիւն մը մատուցանելու համար : Գրածս բարեկամիս խօսելու ձեւով է. աս ալ կը յիշեմ , բայց բառ առ բառ յիշելու յոյս չունիմ : Ահաւասիկ յիշածներս :

« Չէ՛, սիրելի բարեկամս , Ալպերդ այս ընտրութեան մասին չկրնար արդարանալ . վասն զի , իշխանութիւնը մէկդի , կիրթ ախորժակի տէր հասարակ մարդու մը անգամ ներելի չէ սանկ փոքրոգի մտածութեան մը արուեստի հրաշակերտի պատիւ տալ եւ հրապարակագնել . . . »

Վերծանութիւնս հոս հասած ատենը , Ցոլակ չը կրցաւ անկէ աւելի համբերել , եւ Սոփիայի դառնալով , որ նոյն ինքն ալ ապշութեամբ իր մտիկ կ'ընէր կոր , — Երկուքիդ մէջ , ըսաւ ,

կամ հրեշտակ եւ կամ սատանայ կայ որ ձեզ իրար կը հաղորդէ կոր»։ Սոփիա ինքն ալ պատասխանին անճրկելով, — Չորեքշաբթի օրերն, ըսաւ, սատանան նպարավաճառին խանութէն դուրս չելլար որ սխալեցնելով մեղրի տեղ իւղ գնել տայ հաւատացելոց»։ Իսկ ես բան մը չը հասկնալու զարնելով, Շարունակե՞մ, ըսի։ — Շարունակէ, ըսին երկուքն ալ, եւ սկսայ։

« Գեղարուեստից արդիւնքներէն կը համարիս այս լուսանկար պատկերը նէ, ո՛չ դիր որ Գեղարուեստից ոգին մարդկային հանճարոյն հրաշագործութեանցն հակելով, վսեմ մտածութեանց եւ ռամկին անծանօթ եւ անընտել մտածութեանց, եւ միշտ գեղեցկին, բարւոյն եւ ճշմարտին հետամուտ ըլլալու է։ Այս նկարին մէջ ո՞ւր է գեղեցիկն, ո՞ւր բարին եւ ո՞ւր է ճշմարտութիւնը։ Հոս մարդն անպատիւ եւ գծուծ կ'երեւայ կոր, անոր համար որ ճշմարիտ չէ ասանկ տարին տասներկու ամիս զեղխելու եւ խաղու պարապիլ։ Ուստի այս առութեան մէջ գեղեցիկն ալ տեղի չունի։

« Լաոկոնի իր երկու որդւոց հետ՝ վիշապաց երեսէն կրածները յիշէ՛. գազաններուն գալարուածոցը մէջ սխմուած տեղերնին, անշունչ վէմին վրայ ճարճատելով կը ջախջախին կոր, եւ հեծութիւննին լսել կը կարծես քարին մէջէն։ Ասկէ քստմնելի տեսարան չըլլար, բայց ճշմարտութիւնը կրից նկարագրութեան մէջ հոն թագաւորելուն, ենթականներուն աղէտիցը կարեկից եղած տեղդ, չես կրնար արուեստին վսեմութեանը վրայ չհիանալ։»

Հոս Ծոլակայ համբերութիւնն անգամ մըն ալ հատնելով, — Սատանան նպարավաճառին խանութն է գեռ», ըսաւ Սոփիայի։ — Ես ալ քեզի պիտի հարցունէի,» ըսաւ Սոփիա. — Ինծի պիտի հարցունէիր նէ, ըսաւ Ծոլակ, Սատանան հանդիսարանէն դուրս ելած չէ այսօր. եւ լսածնիս ալ լսուածին արքայութիւնն է։ — Ի՞մ բանիս, ըսի։ — Այո՛, ըսաւ Ծոլակ, բանս իր բանին հետ չփոթելով։ — Բայց դեռ մարդու հաղորդած չեմ ձեզի բանս, որ մէկն ալ սրբագրած ըլլայ,» ըսի։ — Կ'աղաչեմ, շարունակեցէք, ըսաւ Սոփիա տարակուսանօք, եւ նորէն սկսայ։

« Ընդհակառակն, հոս նիւթականին անշնորհքութիւնը արուեստը մոռցնել կուտայ կոր. վասն զի, արուեստն իր սկզբանցն հակառակ գնալով՝ գաղափարին աչաց ընծայած տեղը, ինչ գաղափարին գոհուէր անյիշատակ մնացեր է։ Լուսանկարն, որ տակաւին գեղարուեստից ու մեքենական արուեստից մէջտեղը կը կաղայ, եւ իր կուսակցաց բոլոր ջանիցը հակառակ չկրնար կոր գեղարուեստից կարգն անցնիլ.» . . . ըսի եւ լռեցի։

— Ի՞նչ ընելու է, ըսաւ Ծոլակ. — Գիտնայի նէ, ես ընել կուտայի. — Մինչեւ հո՞ս է գրածըդ, ըսաւ Սոփիա։ — Այո՛, ըսի։ — Մեզ հանդիսարանին ո՞ր կողմը պատահեցաք աս առտու,» ըսաւ։ — Թէ որ յիշողութիւնս անհաւատարմութիւն չընէր կոր նէ, ըսի, ինծի անանկ կը թուի որ, ես ձեզ Անգլիացւոց նաւերուն առջին գտայ, եւ հոն լսեցի ձեր քաղցին սրտառուչ հեծութիւնը»։ — Բայց անդին քովերնիս մարդ կար», ըսաւ Ծոլակ Սոփիայի։ — Ամենն ալ կնիկ էին, ըսաւ Սոփիա, մէկ մարդ մը միայն կար որուն պատճառաւ ձգեցի գացի անկէ. ան ալ անծոտ Տաճիկ մըն էր։» — Կը նեղէ՞ք, ըսի, որ տարակոյսնիդ ի՞նչ բանի վրայ ըլլալը հարցունեմ։ — Մենք ալ չգիտենք որ ձեզի ըսենք, ըսաւ Սոփիա ժամը նայելով, եւ տեսնալով որ տասն է գացեր, ոտք ելաւ յամենայն զօրութենէ ծիծաղելով, բռնեց մանկանցը թեւերէն, — Երթանք, ըսաւ»։ Ոտք ելանք ամենս ալ, եւ ես իրենց բարի գիշեր մաղթեցի որ իրենցմէ հրաժարիմ։ — Կարելի է նէ, ըսաւ Սոփիա, հոգւոյս հատորներէն մէկը ձեզի յանձնեմ դիմաց անցունելու համար. վասն զի, աղջին անցած ատեննիս, կառքերուն չփոթութեանը մէջ մեծ վախ քաշեցի։»

Իր առաջարկութեան վրայ մեծ յօժարութիւնս տեսնալով, աղջիկն իմ գիրկս տուաւ, մանչն ալ հօրը գիրկը, եւ դիմաց անցանք։ Ան ատեն ալ ես նայելով որ, հայրն իր զաւակը գետինը չէր դներ կոր, ձայն չհանեցի, եւ աղջիկը գիրկս մինչեւ տանը դուռը տարի։ Հոն ալ հրեշտակային մանկիկն ինծի աղաչեց որ զինքը գրկած մինչեւ վեր տանիմ։ Մայրն իր զաւկին բանը լսելով, — Զաւակս, ըսաւ, առաջարկութիւնդ իմ մեղքերէս ալ ծանր է. բայց կը կարծեմ որ անիկայ Պ. Մ***ի քու հոգիիդ պէս թեթեւ կը թուի, եւ խնդիրդ չմերժեր»։ Այս քաղցր բառերուն հետ սանդուղներն ալ լմննալով, մանկիկը մինչեւ իրենց սենեակը տարի։ Վար դառած ատեն, — Պ. Մ***, ըսաւ Սոփիա, որովհետեւ մինչեւ հոս եկաք, քիչ մըն ալ երկայնմտութիւն ըրէք. մանկիկներս աղօթք պիտի ընեն, դուք ալ ձայնակից եղէք, եւ պառկելնին ալ տեսէք որ երջանիկ ըլլաք։»

Բոլոր այս խօսքերն ու առաջարկութիւնները կարծես թէ հոգիէս կ'ընէր կոր։ Եւ ես

ալ հոգւով եւ մարմնով բերկրած, ըլլալիքները տեսնալու պատրաստ կեցած էի ։ Սոֆիա ձեռքովը հանուեցուց զաւկները, որ ամէն մէկ անգամ՝ ետեւ առաջ դարձած ատեննին, ճիտն իյնալով երեսները կը հոտուըտային ու անձանձիր կը պագնէին ։ Մէկ անգամին ալ համբոյրներուն վերջը չի գալուն, ձանձրացաւ մայրերնին ու նայեցայ որ սպառնալ սկսաւ ։ — Երկուքդ ալ հիմայ կը բռնեմ, ըսաւ, այնչափ անձկտնօք, այնչափ սիրով եւ այնչափ ջերմութեամբ կը պագնեմ որ, մեղայ կը պոռաք, եւ Պ. Մ***ի օգնութեանը կը կարօտիք ։»

— Վրոյր, ըսաւ աղջիկն իր եղբօր, մամային սպառնալիքը լսեցի՞ր. հանդարտ կենանք որ ալ զինքը չնեղացնենք ։» — Մամա, ըսաւ մանչը, մօրը դառնալով, ես չէի, Սաթենիկն էր ընողը »։ — Ինտո՞ր դուն չէիր, — Գա՛ռն Աստուծոյ, ըսաւ մայրիկը գործը չարունակելով, Սաթենիկ երկո՞ւ գլուխ ունի. աղէկ երեսս դուն մաչեցուցիր ։ » — Մայրիկս, ըսաւ մանկիկը, ալ քեզ չեմ նեղացուներ, կամացուկ մը կը պագնեմ, կը հոտուըտամ, ես վաղը Սաթենիկին հետ այն այծերուն կառքը հեծցունել կուտաս։» — Անշուշտ, զաւակս, ըսաւ մայրը. Թէ որ յանձն կառնէք որ ետքն ալ այծիկները կառքը դնենք ու ձեզ ալ կառքին լծենք որ այծերը քաշէք ։»

— Ա՛հ, մայրիկս, ըսաւ Վրոյր, ես ատիկա աւելի կը սիրեմ, բայց մենք պզտիկ ենք ։ — Այծերը ձեզմէ մե՞ծ են », ըսաւ մայրը ։ — Անոնք մեզմէ մեծ չեն, բայց ուժով են, ըսաւ Վրոյր ։ — Զաւակս, պատասխանեց մայրը, Աստուած չընէ, ձեզ կառքին լծեն ու խարազանով վարեն նէ, ի՞նչ կընէք։ — Կամայ ակամայ կը քաշենք կերթանք ։ — Ուժովցա՞ծ կըլլաք ։ — Չէ, բայց խարազանին հարուածէն ազատելու համար, քու ըսածիդ պէս երկու չարեաց փոքրագոյնը կ՚ընտրենք։ — Ուրեմն այծիկներն ալ առանց քեզի պէս տրամաբանելու, բնական ազդմամբ նոյն ընտրութիւնն ըրած են. չէ նէ, արարիչն անոնք կառք քաշելու համար ստեղծած չէ ։ — Հապա ինչո՞ւ համար ստեղծած է ։ — Այծիկնե՞րը ։ — Այո՛, մայրիկս ։ — Զաւակս, Աստուած այծիկներն ստեղծած է, որ ճիւղերնուն հասած թուփերուն եւ տունկերուն տերեւներն ուտեն, ընձիւղները կրծեն, արօտին մէջ արածին, լեռանց վրայ ճարակելով պտըտին, բարձր եւ դժուարին ապառաժներուն վրայ ժայռէ ժայռ ցատկոտելով վազվռտեն, ծառերուն կրթնելով քնացող մարդոց ականջը խածնեն, եւ յետոյ մեզի կաթ, բուրդ եւ ձագուկներ տան ։»

Ագնիւ մանկանց երկուքն ալ՝ այս ականջ խածնելու յիշատակութեանը վրայ աղաղակաւ խնդալով, — Մայրիկս, ըսաւ աղջիկը, ինչո՞ւ այս չարաճճիները ականջ խածնելու յօժար են, գիտե՞ս. ես օր մը Ֆիօրէնցայի պարտէզներուն մէջ ոտքով առտուն պտըտած տեղս, Լէոնի պարտիզպանին այծը ետեւէս վեր ելաւ եւ առջի ոտներն ուսիս վրայ դնելով, ականջս խածաւ ։ Խելք ընելով մօրուքէն բռնեցի վար քաշեցի որ օղերս չկտրէ, եւ կարծեմ մօրուքը ցաւեցաւ, վասն զի, քաշած ատենս մեծ պոռաց . . . » — Սաթենիկ, ըսաւ եղբայրը քրոջը խօսքն ընդմիջելով, սաստիկ պոռաց, ըսէ, մեծ պոռաց հայերէն չէ ։ — Մայրիկս, աղէկ ըսաւ եղբայրս, ըսաւ Սաթենիկ երեսը մօրը դարձունելով, բայց կը յիշեմ որ շատ պոռաց ալ կ՚ըսուի. ո՛րն է ընդունելի ։» — Երկուքն ալ միասին ընդունելի են իրենց առթին մէջ, վասն զի երկուքն ալ մի եւ նոյն բանը չեն նշանակեր, սաստիկը անոր աղաղակին ուժգնութիւնը, մեծութիւնը կը նշանակէ. շատ ալ անոր տեւողութիւնը, այսինքն՝ երկար ատեն ձգելը ։» — Ուրեմն, ըսաւ Սաթենիկ, Վրուրիկիս ըսածին պէս՝ սաստիկ պոռաց. վասն զի ձայնը շատ չտեւեց, բայց ականջս խօսեցուց։ Եւ սակայն ցաւը քաշելէն ետեւ ալ՝ քովէս չզատուեցաւ, եւ միշտ երեսս ի վեր ելլալ կ՚ուզէր » . . . ։ — Սաթենիկ, ըսաւ Վրոյր՝ դարձեալ քրոջը խօսքը կըտրելով. անդադար ըսելու էր այդ իմաստին մէջ, եւ ոչ միշտ ։» — Ինչո՞ւ, ըսաւ քոյրը սիրալիր աչօք եղբօրն երեսը նայելով, միշտ հայերէն չէ՞ ։» — Հայերէն է, ըսաւ Վրոյր ։ — Ուրեմն ինչո՞ւ միշտ ըսելու չէի, պատասխանեց Սաթենիկ ։ — Այդ ինչուն գիտնայի նէ, եղբայրն ըսաւ, ինծի Վրոյր չէին կանչեր ։» Մանկան այս արթուն մտացն ու պատասխանին վրայ խանդաղատելով, չկրցի ժուժկալել ։ — Հապա ի՞նչ կը կանչէին, մանկիկս, ըսի ։ — Սոփիա կամ Ծոլակ կը կանչէին, ըսաւ ։ — Ինչո՞ւ համար, ըսի, մանկան չըթանցն զմայլելով. — Վասն զի, ըսաւ, Սոփիա իմաստութիւն կը նշանակէ, եւ Ծոլակ՝ պայծառ գեղեցկութիւն ։» — Իմաստութիւն աղէկ, ըսի հրաշանալով, վասն զի գիտութիւն կ՚ենթադրէ. բայց գեղեցկութիւնը իմաստութեան հետ ի՞նչ վերաբերութիւն ունի ։ — Հօրս դէմքին պայծառութիւնն ու գեղեցկութիւնն, ըսաւ, իր հոգւոյն ցոլմունքն է, եւ հոգին ալ իմաստուն է ։

Այս սքանչելի պատասխանին վրայ խնդութենէս ցնորելով, խելցի մանկիկը մօրը ձեռքէն, եւ շրթունքն անյագաբար համբուրելով, — Հրեշտա՛կս, ըսի, ո՛ր բառարանէն սովրեցար այս բառերուն նշանակութիւնները։» — Բառարանն ի՞նչ է,» ըսաւ մանկիկը զարմանալով։ — Գիրք մը, ըսի, որուն մէջ բառերը այբուբենի կարգաւ գաւազանաձեւ գրուած, եւ նշանակութիւնները քովերնին բացատրած կըլլան։ — Այո՛, հասկցայ, ըսաւ, խելքը վրան բերածի պէս ձեւացունելով. բառարանս տեսնալ կ՚ուզէք նէ, ես վար դրէք որ ցուցնեմ։ —

Վար դրածիս պէս, գնաց մէկ թեւը մօրկանը ճիտը անցուց, եւ երեսն ինծի դարձուցած ժըպտելով, միւս ձեռքի ցուցամատիկը մօրը շըրթանցը վրայ դրաւ, — Ահա, ըսաւ, բառարանիս կողքը.» եւ համբուրեց։ Անդիէն քոյրն ալ սկսաւ շրթանցը մօտենալ, եւ. — Ես ալ բառարան կարդալ կուզեմ,» ըսելով, մօրը շըրթանցը փակաւ»։ — Պ. Մ***, ըսաւ Սոփիա, պաւկներուս գիրք մը յիշատակ ձգեցիք, որ կարդալով վերջը չպիտի գայ, եւ միշտ ձեզ պիտի յիշեցունէ։»

Սաթենիկ վեր վեր ցաթկելով, — Ահա մաման միշտ կ՚ըսէ կոր, ըսաւ. Մամա, ինչո՞ւ միշտ ըսիր դու, ու ես այծին համար անդադար ըսելու էի։ — Զաւակս, ըսաւ, միշտն անսահման ժամանակ կը ցուցընէ։ Ձեզի միշտ պիտի յիշենք, ըսի նէ, քանի որ կաս նէ ամէն ատեն պիտի յիշենք ըսել է, իսկ անդադարն այն նշանակեալ եւ որոշեալ ժամանակին մէջ եղածին չափն է։ Այծին համար միշտ ըսես նէ, անանկ կը հասկցուի որ անկէ ետեւ ալ քանի քեզ սեւնար նէ, ականջներդ կրծել կուզէր։ — Ուրեմն, ըսաւ Սաթենիկ, ինչո՞ւ այծն այն օր անդադար ականջս ի վեր ելլալու կը նայէր։ — Տատրա՛կըս, ըսաւ մայրիկը, կրնա՞ս յիշել, ո՞ր օղերդ էին ականջդ դրածդ։ — Այս զմրուխտներն էին, » ըսաւ աղջիկը։ — Ուրեմն, ըսաւ Սոփիա, այծն իմ աղջիկս վարդ է կարծեր երեսին կարմիրներէն, եւ օղերն ալ անոր կանաչ տերեւներն համարելով ուտել ուզեր է։»

— Ինչո՞ւ, անանկ է նէ, մայրիկ; ըսաւ Վրոյր, աս անմեղ կենդանիներուն թշնամաբար կառք քաշել կուտան։» — Վրոյր, ըսաւ քոյրը, ինծի անանկ կը թուի որ թշնամաբար ըսուելու չէ հոս։ — Ինչո՞ւ համար, ըսաւ Վրոյր, բառը հայերէն չէ՞։ — Հայերէն է, մանկիկս . . . » կ՚ըսէր կոր Սաթենիկ, Վրոյր՝ խօսքը կտրելով, — Ինչպէ՞ս, ըսաւ, ես քու մանկի՞կդ եմ։» — Ինչո՞ւ չէ, ըսաւ Սաթենիկ, դուն մամային մանկիկը չե՞ս, մաման ալ իմ մամաս չէ՞, մաման իմս է նէ, անոր ունեցածն իմս է. ուստի իր մանկիկն ալ իմ մանկիկս է։» — Ուրեմն, ըսաւ Վրոյր, մայրիկ-Սաթենիկ, թշնամաբար հայերէն է նէ, . . . » Սաթենիկ եղբօրը խօսքին առջեւն առնելով. — Հայերէն է, ըսաւ, բայց այծերուն տէրուըստիքը անոնց թշնամինները չեն. վասն զի կառքին դադարած տեղը միշտ խոտ կայ առջեւնին, եւ երասանակնին հանուած է։ Թշնամին իր ատելիին ուտելիք չտար, եւ կապերը չարձակեր։ Նոյն իսկ թշնամին ալ՝ ինչպէս որ հայրիկս Սիլվիօ Բելլիքօյին բանտը պտըտած ատեններս կը յիշեմ որ Ծագումի բարապանին ըսաւ, ա՛լ թշնամի չէ, բարեկամ է։» — Ուրեմն անոր տեղն ի՛նչ բառ գործածելու էր, » ըսաւ Վրոյր։ — Բառարանը նայի՞մ քեզի համար, Սաթինիկ։ — Ո՛հ, չէ, չէ, » ըսաւ Վրոյր քրոջը խօսքէն արթննալով, եւ մօրը շրթանց դիմելով, — Բառարանիկս-մայրիկս, ըսաւ, ի՞նչ ըսեմ թշնամաբարին տեղը։» — Անգիտաբար ըսէ՛, զաւակս, ըսաւ. վասն զի այն խեղճ եւ աղքատ անձինքը դաստիարակութենէ զուրկ մնացած ըլլալնուն, պարտաւորութիւննին չեն ճանչնար, եւ ագիտութեամբ կը չարչարեն այն սիրուն եւ աշխոյժ անասնակները։»

— Ո՛հ, մայրիկս, ըսաւ մանկիկը, վաղն այն անասնիկները հօրկանս գնել տուր որ չարչարանքէն ազատին։» — Սիրուն զաւակս, ըսաւ մայրն իր որդեկին գանգուրները շոյելով, ասոնք վաղը գնենք նէ, միւս օրն անոնց տեղը տէրուըստիքն ուրիշ այծեր կ՚առնեն կը լծեն, եւ մենք առջիններն ազատելու ջանքով, արդէն ազատ գտնուողներուն գերութեանը պատճառ կ՚ըլլանք։» — Անանկ է նէ, մայրի՛կս, ըսաւ զաւակը, վաղն անոնց տէրուըստերը խորհուրդ եւ խրատ տուր, որ այս անգիտութենէն ետ կենան. ո՛հ, մայրիկս, ըսաւ, շրթունքը մօրը շրթանցը փակցունելով, քու խորհուրդներուդ եւ խրատներուդ մարդ չկայ որ դէմ կենայ։» — Մանկիկս, ըսաւ Սոփիա խնդալէն մարելով, կը կարծես որ ամէն մարդ իմ անուշիկ զաւակներուս պէս խօսքերուս հլու եւ հրամանիս հնազա՞նդ են։» — Ի՞նչ է հլութիւն ու հնազանդութիւն, » ըսաւ Վրոյր։ — Հլութիւն, ըսաւ մայրը, տրուած խրատին հեզութեամբ եւ հանդարտութեամբ մտիկ ընել է, հնազանդութիւնն ալ՝ տրուած հրամանն անտրտունջ յանձն առնել եւ կատարել է։» — Ուրեմն, ըսաւ Վրոյր,

ես միշտ քեզի հլու եւ հնազանդ եմ: — Փառանուկի պէս, ըսաւ մայրը: — Հապա քոյրի՞կս, ըսաւ Վրոյր: — Ան ալ աստղակի պէս, ըսաւ մայրը.» եւ աղջկանն իր վրայ նետուիլը տեսնալով, բացաւ թեւը ան ալ մէջն առաւ, եւ զաւկներուն երկուքն ալ կուրծքին վրայ պատեց, աչքը միշտ գլխունուն վրայ:

Վայրկեան մը կենալէն ետեւ, Սաթենիկ յանկարծ գլուխը վեր առնելով, — Հրեշտակ կը հոտիս, մայրիկս, ըսաւ: — Ան ձեր անուշահոտութիւնն է, աղջիկս, ըսաւ մայրը, որ ձեզմէ ինծի անցնելով, իզմէ ալ ձեզի կը բուրէ: — Մենք անո՞ւշ կը հոտինք, ըսաւ աղջիկը: — Հապա՛, զաւակս, ըսաւ մայրը. խունկին ծառին պտուղները միշտ անուշ կը հոտին: — Մենք խունկին ծառէ՞ն բուսած ենք, ըսաւ աղջիկը հետաքրքրութեամբ, ո՞ւր է ուրեմն հիմա այն ծառը: — Ահա զաւակս, ըսաւ հայրենինին ցուցընելով: — Ա՛, հայրիկս ծա՞ռ է որ: — Այո՛, մանկիկս, անիկա ձեր կենաց ծառն է, եւ իմ կենացս ալ հովանին է,» ըսաւ Սոփիա՝ Ծոլակին վրայ սրտագին նայուածք մը ձգելով:

— Պ. Մ***, ըսաւ ինծի Ծոլակ, որ ինծի կից, եւ թեւերուն մէկն ուսոցս վրայ յեցուցած կեցեր՝ ինծի հետ այս բերկրագին տեսարանը խանդաղատութեամբ կը դիտէր, — Պ. Մ***, ըսաւ, քառսուն տարուան վշտակրութենէ ետեւ, մարդ վայրկեան մը սանկ ապրի նէ, կ'սփոփի, եւ ցաւ ու վիշտ սանկ քաղցրութեան առջեւ կը հալին: Ես դեռ եռսունը մէկ տարու եմ, եւ բնութեան անփոխելի պարտաւորութիւննիս եղած կսկիծէ զատ, դեռ բաղդի կամ ճակատագրի արկած կրած չեմ, եւ ինը տարի է որ այս հրեշտակային կենակցութիւնը կը վայելեմ, եւ անդադար այս չնաշխարհիկ էակին շրթունքէն կենաց եւ բարեբաստութեան ուղխեր կ'ըմպեմ: Սոսկ ամուսին գտնուած ատենը, իր ամուսինը ապշեցունելու եւ սորուեցունելու չափ բարութիւն ունէր այս էակը, բայց քանի որ մայր եղաւ, ամէն մէկ անգամ այս բարութիւնը ըստ թուոց մանկանցը գետի պէս առատանալով, չափ եւ կշռոյ անցաւ: Իր զաւակները դիեցուցած ատենը, իր կաթին հետ իր էութիւնը հեղաւ. եւ քանի որ իր շունչն անոնց դիմացը վրայ կը ծաւալէ՝ իր հոգին անոնց կ'անցնի, եւ այս հրեշտակային մանկունքը, որոնց մէկը ութը տարու, միւսը եօթը տարու է, դեռ մինչեւ ցայսօր գոնէ մէկ անգամ մը միայն իրարու ծուռ չնայեցան, ամենեւին իրար չարտմնեցուցին: Ինչ որ պահէ մը ի վեր տեսանք, եւ ինչ որ ալ դեռ պիտի տեսնաք, ամէն օր, ամէն վայրկեան կը նորոգի, միշտ զանազանութեամբ եւ հիանալի պէսպիսութեամբ: Այս սխրական բերկրութիւնն ու այս աճեցուն կենաց աստուածուհին պահելու համար մտածմունքս ծովը ձգել չի բաւեր. Պ. Մ., կենացս կէսը տալու յօժար եմ՝ մէկալ կէսովը վայելելու համար: Երկրի վրայ սանկ անտովոր եւ անակնկալ երջանկութիւն իմ պարածածկելն օր ըստ օրէ աւելի մեծ աչօք տեսնալովս, երկիւղէս վրիպելով՝ սնապաշտութեան կ'երթամ կոր:»

— Երկիւղնիդ ալ, ուխտերնիդ ալ անտեղի է, ըսի. զինքն իրաւցունէ վարանաց մէջ տեսնալով: Մտանին ծովուն վերապացը զոհ նետող կարծեցեալ բարեբաստիկ մարդն՝ իր բաղդին փոխատենէն աւելի իր խղճին խայթոցներէն էր որ կը տագնապէր. վասն զի օտարին զրկանօք երջանիկ եղած էր: Օտարներուն սանց փլատակաւը շինուած տան մը պահպանութիւնը զոհ չկայ որ զրկանքն ու անիրաւութիւնը պատրապարէ եւ ապահովէ: Իսկ ձեր բարեբաստութեան տարերքը, յօրինուածը, խնամքն ու վայելչութիւնը ձեր մէջէն ու ձեզմով է: Որո՞ւնը յափշտակած էք որ մտածմով ու ձեր կենաց կէսովը տուժէք: Իր ընտանեացը վրայ այսչափ գորով եւ խանդաղատութիւն զգացող անձինք անկարելի է որ օտարին վշտացն անկարեկիր եւ տառապանաց ձայնին անլուր, անզգայ եւ անշարժ մնան: Եւ ապացոյց, կէս ժամ չկայ որ, եօթը տարու մանուկ մը տառապեալ անասնեկաց վրայ իր սրտին գութը տարածելով, գնել տալ կ'ուզէր որ հեծութիւններուն վախճան ըլլայ:

— Պ.Մ., ըսաւ Սոփիա, այդ խօսքերովդ չգիտես թէ ինծի ի՛նչ մեծ ծառայութիւն կ'ընես կոր: Ծոլակ դուրսէն վկայութեան դասի մը կարօտութիւն ունէր: Բայց այն վկայութիւնն ու դասը տուողն անկասկած, այսինքն մեզի բոլորովին անծանօթ, ուստի եւ ինծի հետ առաջուց խորհրդակցած ըլլալու երկբայութենէն ազատ մէկն ըլլալու էր որ, բարեբախտաբար ըսածներին իմ զգածմանցս համգէտ ըլլար նէ, Ծոլակյայ ազդէր: Ձեզմէ ալ անկասկած մէկը չէր կրնար ըլլար Ծոլակայ համար, թէպէտ եւ ինք արդէն սկսաւ ձեր ու իմ մէջս ալ մեզ մօտք հաղորդող «սատանայ» մը երեւակայել: Բայց այս խօսքերը մտերմաբար եւ վայրաբար ձեզի հաղորդած տեղս, կ'աղաչեմ որ իմ սիրոյս, իմ պահապան հրեշտակիս վրայօք հիւանդամըտութեան կամ տկարամտութեան կասկած չը-

նաեւ ամէնուն : Ցոլակ, մեր ամուսնական բովանդակ կենացը մէջ, մէկ անգամ միայն եռասունը վեց ժամ իր սիրականներէն հեռու մնաց ակամայ, այսինքն բանի, եւ այս եռասունը վեց ժամուն մէջ, եռասունը վեց տարի հեռու մնալու երկիւղ քաշած ըլլալուն, այն երկիւղն է որ ամէն առտն սրտին մէջ նորոգելով, մտոտի մտածութիւններ կը չնչէ իրեն, եւ վայրկեան մը սրտին խաղաղութիւնը կը վրդովէ : Վայրկեան մը կ'ըսեմ, վասն զի իսկոյն խելաբերելով, կը յիշէ որ, ասկէ ետեւ կրնայ անգամ մըն ալ իր ուզած տեղէն հեռու մնալ, եւ թերեւս տարիներով, բայց իր սիրականներէն մէյ մ'ալ ամենեւին : Այն մէկ անգամին ալ վայրկեան մը ոչ կնոջմէն եւ ոչ զաւկներէն հեռու չէր մնար, բայց առաջին անգամն ըլլալուն զիս խաբեցին: Ասկէ ետեւ մէկտեղ անդունդը կ'իջնենք, մէկտեղ երկինք կ'ելլանք : Անանկ չէ՞, աղջիկս, ըսաւ Սոփիա, Ցոլակայ դառնալով :

— Ո՛հ, այո՛, մայրի՛կս, ըսաւ Ցոլակ . եւ խօսքն ինծի դարձունելով, ի՛նչ ոչնչութենէ զիս իր հոգւոյ ոլորտները հանած բարձրացուցած է . . . :» Սոփիա անկէ աւելի խօսելու չի թողելով, «Ցոլակ, ըսաւ, կը հասկնամ կոր. մանկունքն իմ թեւերուս մէջ սեղմելով գգուանաց բաղձանքդ արթնցաւ . բայց Պ. Մ.էն ամչնալով կը թզկաս կոր . եկու, իմ երրորդ եւ գլխաւոր մանկիկս, եկու որ մայրիկդ քեզ սփոփէ :»

Այս մայրական կոչման ձայնին՝ նայեցայ որ Ցոլակ ճշմարիտ մանկան մը պէս հետեւելով գնաց իր երկու զաւկներուն մէջ մտաւ, գլուխը մանկաբար կնոջը կուրծքին յեցուցած կեցաւ : Սոփիա ալ անոր գլուխը շոյելով, — Մանկի՛կս, մէյ մ'ալ առանկ ոչնչութեան բարձրութեան խօսք ընես նէ, ականջդ կը կտրեմ : Ես մոխրին տակը ծածկուած նորահրատ կրակին վրայէն մոխիրը փչեր եմ, բոցն ալ երեսս ի վեր բարձրացեր, ես ալ եւ յետոյ զաւկներս ալ մէջը պատեր է, կը հասկնա՞ս կոր . եղածն աս է, եւ այլայլելու չէ : Ասանկ երթանք նէ, մենք ինքնին պիտի ստիպենք ամեն բան Պ. Մ.ի պատմելու. կը տեսնաս որ անիկա առոր առանկ ըլլալուն տարակուսութիւն չպիտի ընէ : Հիմա թող մանկունքս աղօթքնին ընեն, » ըսաւ, եւ մանկանց աղօթքն սկսաւ :

Երկու մանկունքը, գիշերային ձիւնափայլ պատմուճաններուն տակը ծածկեալ, ձիւնափայլ կարապներու նման, գլուխնին երկինքն ուղղած կայնեցան, եւ մանկիկ թաթիկներնին իրերամած՝ սկսան տատրակի պէս սա մաղթանքը մըրմընջալ .

« Արարիչ Հայր, տիեզերաց անհուն տարածութեան ամէն կէտէն միաբան քեզի դիմած բարեբանական աղաղակաց ձայներուն կը խառնենք մեր մանկական մրմունջները :

« Կ'ըսեն թէ աճուն հասակները պարտք խորհելու եւ բարի գործելու ենթադրեալ են . իսկ մեր հասակը միայն երկրի վրայ ժամանակաւոր քերովբէութիւն է, եւ ամբիծ հոգւովը օրհնութեանդ արժանի :

« Հայր, մեր բանական հոգւոյն հանդերձ, մեր իմացականին տկարութեամբը՝ մենք գառանց եւ ծիծռանց, քու այլ սիրելեացդ մշտընջենաւոր անմեղութեանը սրտակից ենք :

« Հայր, մենք ծիծռանց պէս, քոյր եւ եղբայր, անդադար իրար կը սիրենք, եւ գլուխնիս անդադար հեզիկ գառանց նման մայրենի լանջաց յեցած, կաթին տեղ սէր եւ գորով կը չնչենք, եւ շրթունքնիս համբոյր տալու եւ ճակատնիս համբոյր ընդունելու նուիրեալ են :

« Հայր, մեր հասակին սնունդը՝ մեր մօրկանը շունչն ու մեր հօրկանը ձայնն է, եւ երկուքն ալ քու ձեռքովդ կարգեալ մեր տեսանելի եւ զգալի խնամակալութիւններն են, եւ կեանքերնիս անոնցմով կը տածես, եւ պատգամներդ անոնց շրթունքովը մեր հոգւոյն կը հաղորդես :

« Անոնք իրենց իմացականին աճելութեամբը քու բարութեանդ անսահմանութիւնը կը ճանչնան եւ սիրոյդ ովկիանին մէջ ընկղմած, զաւկըներնուն հոգիներն ալ այն սիրովը տոգորելու եւ մխելու կը պարապին :

« Մեր այս անգործ եւ անկարող հասակին մէջ քեզմէ հաց խնդրելնուս փոխարէն, երկրաւոր ամէն ընդունայն իղձ եւ հաճոյք մերժելով՝ մեր իմացականին մատակարարաց պահպանութիւնը միայն կը հայցենք քեզմէ :

« Հայր, որդւովք բերկրեալ այս երկիւղած ծնողաց մանկունքը պահպանելով, իրենց ուրախութիւնն անարատ պահէ՛, եւ ծնողացն ալ կեանք պարգեւելով, մանկանց սիրոյն հրահանգը գլխաւորէ՛ :

« Հայր, մեր երկու կենաց մէջն ալ սիրել կը ցանկանք, եւ երկու կենաց մէջ ալ, մեր ծնողաց բաղկօքը պատած, այսօր յերկինս վեր նայելով, վաղն ալ յերկինս ի վար հայելով, երկնային եւ երկրաւոր արարածներդ մեր ծնողացը հետ սիրելու կը ցանկանք :

« Հայր, շնորհէ՛ մեզի մեր ծնողացը հետ

ծաղկանց վրայ զմայլել, թռչնոց բոյնն ու ձագերին նկատել, անասնեկաց գլուխները գգուել, տառապելոց սրտիւ եւ արդեամբ կարեկցել, եւ մարդկային սեռին յառաջդիմութեանը նպաստել։

«Շնորհէ՛ յետոյ մեր ծնողացը հետ շրթունք շրթանց եւ կուրծ կրծոց իրարու հետ պատած՝ անմեղկին եւ անբաժան թռչել առկէ, եւ քու կամեցած նոր բնակութիւնդ մտնալով՝ ըստ հաճոյիցդ մնալ։»

Խ. Պ. ՄԻՍԱՔԵԱՆ

Հսկող կանթեղը

Կը պըլպըլայ կանթեղն հըսկող գիշերուան,
Եւ կ'արիւնէ լըռութիւնը սենեակին։
Պատկերները կ'ոգեւորին պատին վրան,
Եւ ժանեակներ կուլան անուրջ ամէն դին։

Քընքուշ շամբարն՝ ամէն գիշեր՝ զըրուցեան
Աչքի մը պէս կը հըսկէ հին տրտմագին,
Եւ կը նայի աչքերուն որ կը մըրնան
Անքուն՝ գամուած ըստուերածուփ ձեղունին։

Ան կը լըսէ հեծն ու հառաչ հէք սիրտին.
Եւ անկողնին վրայ կը հեւայ ցոլքն յետին,
Դեռ այգ չեղած, երբ պատրոյգը կը հիւծի։

Երկար մըռայլ տանջանքներուս հոգեկան՝
Ինք, կարեկից, շողով մ'անուշ գըգուանքի
Կ'օծէ — որպէս թէ մօրս հոգին ըլլար ան։

ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷԶԵԱՆ

ԱՆԻ

(Այցելուի թռուցիկ յիշողութիւններ)

Կէս գիշերից անց՝ Թիֆլիսի կայարանում։ Այլացեղ, այլալեզու, այլատարազ մի երկսեռ բազմութիւն՝ իրար հրմշտկելով, իրար կանչելով գրոհ է տալիս հազիւ կանգ առած գնացքի վրայ, տեղ գրաւելու համար։

Մի սուր, յուսահատ ճիչ, անձկութեան աղաղակի նման։ Շոգեկառքը դղրդում է, ու մենք թռչում ենք դէպի Ալեքսանդրապոլ։

Անցեալ տարուայ յունիսի վերջերումն ենք։ Գնացքում օդը կապարի պէս ծանր է ու ճնշող։ Մլուկներն ու լուերը միւս կողմից, մեզ հալածում են դռնակների մօտ։ Բայց, ինչպէս գնացքի մէջ, նոյնպէս եւ դրսում օդն անշարժ է։ Ո՛չ մի շարժում, ո՛չ մի հեւք մթնոլորտում։ Ի զուր ենք մեր այրուած ճակատն ու կոկորդը կարկառում դէպի դուրս, դռնակի պատուհանից անդունդի մռայլ երախի նման բացուած դէպի գիշերը. արեւից խանձուած հեռաւոր բացատների եւ դաշտերի տաք շունչն է միայն ներս խուժում։ Բայց պէտք է առաւօտ շատ կանուխ ոտքի վրայ լինել, ըմբոշխնելու համար Դիբետի ձորակի վայրի գեղեցկութիւնը։ Ու ամենքս մի մի անկիւն ծուարում ենք։

Առաւօտեան ժամի 4-ին, երբ լոյսը ճեղքւում է, պատրաստ կանգնած ենք պատուհանների եւ դռնակների առաջ։ Մեր շուրջը, աջ ու ձախ, բարձրանում են արեւադարձային բուսականութեամբ զարդարուած սարալանջեր, որոնց տակ երգելով, խայտալով թաւալւում է Դիբետի գետակը։ Ահա՛ Սանահնի կանաչ սարերն ու բլուրները։ Բնութեան մէջ շատ քիչ անկիւն կայ այնքան դիւթիչ ու այնքան նկարագեղ, որքան Գուգարաց այս հին աշխարհը։ Վեր ես նայում, սարերը իրանց գլուխը կախած դիտում են ակնապիշ. Նրանք զարմանում են կարծես իրանց դարաւոր լուռ ու խաղաղ կեանքի մէջ կատարուած փոփոխութեանց վրայ։ Նրանք ո՛րքան բաներ էին տեսել. իրանց շուրջն զգացել էին մարդկանց ոգեւորութիւնը, ցնծալը, վհատութիւնն ու տխրելը. Նրանք ունեցել էին տենդի, յուզման ինչպէս եւ լքման ու մռայլ անդորրութեան րոպէներ։ Բայց այդ բոլորը եղել էր ժամանակաւ։ Ծիծաղն ինչպէս լացը աղմկել էին

նրանց խոժոռ մենութիւնը մի պահ, ու նրանք դարձեալ գտել էին իրանց խաղաղութիւնը ։ Բայց մի օր իրանց ստորոտից անցաւ մի մութ վիշապ, հեւալով ու վշալով. այնուհետեւ նրանք կորցրին իրանց յաւիտենական հանգիստը ։ Գիշեր ցերեկ տենդի մէջ են, գիշեր ցերեկ լսում են նոյն վշշոցը, նոյն հեւքը, նոյն գոռում գոչումը ։

Իսկ կառախումբը, կարծես գրաւուած տեսարանի գեղեցկութեամբ, դանդաղօրէն, շուրջը դիտելով՝ ոլոր մոլոր առաջ է շարժւում ։

Ժամի 7-ն է, երբ հասնում ենք Ղարաքիլիսա ։

Մեր խումբն — բաղկացած՝ Պ. Պ. Քալանթարից, Լէօից, Տէր-Մարկոսեանից եւ Արծրունու եւ Ադամեանի խանդավառ հիացող՝ Թիֆլիսին հանրածանօթ՝ սեւ Սանոյից — Ղարաքիլիսայում միանում է եւ տիկին Քալանթար իր զաւակներով։ Ղարաքիլիսայից մինչեւ Ալեքսանդրապօլ՝ տեսարանը իր վայրի վսեմութիւնը չի պահում։ Դաշտեր ու դաշտեր, արգասաւորուած՝ չինական քրտինքով ։

11-ին Ալեքսանդրապօլի կայարանումն ենք, ուր սպասում է մեզ պրօֆէսօր Գր. Խալաթեանց, Լազարեան ճեմարանի յարգելի Տեսուչը։ Գնացքից իջնելով՝ մեզ ընկերակից դառանք Պ. եւ Տիկին Տէր-Մարգարեանցին։ Եթէ հարկ լինէր ներկայացնել մեր նոր ուղեկցին, պիտի ասէի, որ Պ. Գասպար Տէր-Մարգարեանցը մի նուիրագործ է, որին եթէ աշխատէին նմանուել բոլոր հայ հարուստները, մեր գրականութեան համար բացուած պիտի տեսնէինք մի նոր դարաշրջան ։

Գր. Խալաթեանց մեզ՝ ծանօթ ու անծանօթ հիւրերիս՝ ընդունում է շնորհապարտութեան ստիպող սիրալիրութեամբ։ Պէտք է ասել որ այդ րոպէից սկսած՝ մենք՝ բոլորս՝ ազատ ու գոհունակ բանտարկեալներն ենք Խալաթեանց ընտանիքին ։ Կէս օրուայ ճաշից յետոյ, մեզ հետ ունենալով Ալեքսանդրապօլի քաղաքագլուխ Պ. Գեղամ Տէր-Պետրոսեանցին եւ Խալաթեանց ամբողջ ընտանիքին, ճանապարհ ենք ընկնում դէպի Անի ։ Այնպէս որ մեր փոքրիկ խումբը՝ Թիֆլիսից մինչեւ Անի՝ ձիւնագնտակի նման թաւալելով, թաւալելով ստուարանում, հասնում է 30 հոգու ։

Ալեքսանդրապօլից մեկնում ենք 2 1/2 ին, եօթը կառքով։ Երկու եւ կէս ժամուայ ճանապարհից յետոյ, հեռուից նշմարում ենք ջրի մի արծաթեայ գօտի, որ արեգակի տակ իր յեղյեղուկ օղակները գալարելով՝ յառաջ է խաղում դէպի Ղօշավանք ։ Ախուրեանն է դա ։ Հունը գտնելով անցնում ենք պատմական գետի միւս ափը ։ Ուղեգծից շեղուելով՝ մեր կառքերի գլուխը դարձնել ենք տալիս դէպի Ղօշավանք կամ Հոռոմս, որը պատմական շատ հետաքրքիր ու շատ թանկագին մի հնութիւն է։ Այդ վանքում էր հաստատուած մեր կաթողիկոսարանը։ Անիից այդ վանքն էին գալիս Բագրատունեաց թագաւորները իրանց արքայական օծումն ստանալու համար ։

Երեկոյեան ստուերները՝ յամր ու հանդիսաւոր՝ իջնում էին արդէն մեր շուրջը տարածուող ընդարձակ դաշտերի խաղաղութեան վրայ, երբ Ղօշավանքի բարձրաւանդակին իշխող երկու աշտարակաձեւ հնութիւնների սիլուէտները երեւացին։ Ըստ ոմանց յաղթական կամարի մնացորդներ էին դրանք, որի տակից անցնելիս են եղել Բագրատունեաց թագաւորները, ամեն անգամ Հոռոմսի վանքը գնալու ժամանակ։ Իսկ մի ուրիշ աւանդութեան համեմատ, այդ կոթողները բեկորներն էին մի վիթխարի զանգակատան, որտեղից ամէն անգամ հանդիսաւորապէս զանգահարելիս են եղել, յայտնելու համար ժողովրդեան, որ թագաւորն ու նախարարները խորհուրդի են նստած Ղօշավանքի մեծ դահլիճում ։

Հոռոմսը թառել էր ձորակի լանջին, որի ստորոտից հանդարտ, անձայն հոսում էր Ախուրեանը, վախենալով որ մի գուցէ խանգարէ պատկառելի հնութեան դարաւոր քունը ։

Ղօշավանքի ամենաուշագրաւ յիշատակարանն է Ս. Յովհաննէսի եկեղեցին, որը Անիի եկեղեցիների ճարտարապետութեան մի նմոյշն է ներկայացնում։ Եկեղեցու ներքին մասը զարդարուած է հրաշալի քանդակներով, իսկ արտաքին մասը չորս երկնասլացիկ կաթուղիկէներով։ Ս. Յովհաննէսում կար մի վարագոյր, համեմատաբար աւելի նորագոյն ժամանակների, ԺԶրդ դարի գործ, որ ասեղնագործութեան, նուրբ բանուածքի մի գոհար էր ։ Հետաքրքիր էին նոյնպէս Ս. Գէորգի եւ Ս. Մինասի գմբեթաւոր, անսիւն մատուռները, որոնց թէ՛ ներքին եւ թէ՛ արտաքին այլեւայլ մասերը արձանագրութիւններով ծածկուած էին ։ Ղօշավանքումն է գտնւում Բագրատունեաց Հարստութեան դամբարանը։ Յիշեալ երկու մատուռների կշտին տակաւին մինչեւ այսօր անխաթար է մնացել — արդեօք այսուհետեւ էլ կը մնա՞յ — Աշոտ Ողորմածի շիրիմը ։

Արեւը վաղուց մայր էր մտել ու երեկոյեան ստուերները հետզհետէ խտանում էին ձորակի վրայ, երբ հեռացանք Ղօշավանքից: Գիւղի միջով անցնելիս, դրան առաջ կանգնած գեղջկուհիները՝ մեզ տեսնելով՝ շտապում էին թաքնուել. իսկ Ախուրեանից փայտէ կուժերով ջուր փոխադրող մանչ ու աղջիկ երեխաները՝ իրանց կուժերը վար դնելով՝ հետաքրքրուած մեզ էին դիտում: Ու մենք՝ երկար ժամանակ, մեր ետեւից լսում էինք նրանց քրքիջը, որ հրթիռների նման բարձրանում էր գիշերուայ երկիւղած ու խաղաղ օդի մէջ :

7-8 վերստ հեռաւորութիւն միայն բաժանում էր մեզ Անիից : Մեր կարաւանը նորից ճանապարհ ընկաւ ու ժամի 9-ին մտանք Բագրատունիների մայրաքաղաքը :

Իր մեծութեան, իր փառքի բեկորներով Անին յուզող, խռովող է ամէն Հայու համար : Բայց տեսնե՛լ աւերակների այս աշխարհը առաջին անգամ, գիշեր ժամանակ, լուսնի աժգոյն ու եղերական լոյսի ու մանաւանդ մեռած, խորունկ, անսահման լռութեան տակ . . . . Կամաց ակամայ, յուզումը՝ մի տեսակ երկիւղից, վարանքից, սրտի այրող, ճնշող մորմոքից ծընուած՝ բռնում է ձեր կոկորդից եւ շնչահեղձ անում :

Ո՛րքան մեծ է յիշատակների հմայքը : Ու ո՛րքան սկար՝ դառնութեան, մտքի ուժը, երբ իր դէմ ունի զգացումներով փոթորկուած սիրտը . . .

Այժմ գետնի հաւասար եղած երբեմնի փառայեղ քաղաքը, յանկարծ վերակենդանանում է ձեր մտքի մէջ իր նախնի ամբողջ մեծութեամբ : Այդ կիսափուլ պարիսպները, աշտարակները, եկեղեցիներն ու այլեւայլ յիշատակարանները ձեզ մղում են խորհրդածութեան, ինքնամփոփման : Արտաքին աշխարհը՝ մի րոպէ լռում է ու դուք ականջ էք դնում ձեր ներքին ձայնին . . . Կեանքը իր ուրախութեան ինչպէս տրտմութեան, վայելքի ինչպէս տառապանքի մէջ՝ յուզումների մի աղբիւր է, բայց Մահը, յաճախ, աւելի մեծ, աւելի խորունկ յուզումների աղբիւր է, որովհետեւ մեզ ցոյց է տալիս մեր բոլոր ճիգերի, մեր յաւակնութիւնների, մեր փառքերի, մեր յոյսերի եւ մեր երազների ունայնութիւնը . . . Մահուան առաջ, քայքայման գերագոյն տեսարանի առաջ է, որ մարդկային տխմարութիւնը թօթափում է իր դարաւոր կեղեւը. ու երեւան է գալիս ճշմարիտ իմաստութիւնը — Նոյն վախճանն ունի մեծն ինչպէս պզտիկը, իշխանն ինչպէս իշխանութեան լուծը կրողը, ճնշողն ինչպէս ճնշուողը . . . Անին այսօր փլատակների մի կոյտ է, այո՛, բայց ո՞ւր մնաց փառքը Ալփասլանների, Ջինգիզ խաների, Թիմուր Լէնգերի . . . Յաղթուողները չկան, բայց չկան նաեւ յաղթողները :

Ճանապարհի խոնջէնքն ու առաւօտ վաղ վեր կենալու մտահոգութիւնը՝ մեզ ստիպեցին շուտով քուն մտնել : Հետեւեալ օրը ժամի 4 1/2ին ամենքս ոտքի վրայ էինք արդէն: Հապճեպով նախաճաշելուց յետոյ, սկսեցինք մեր արշաւը, որ կէս օրին միայն վերջացաւ : Պ. Քալանթարի խանդոտ, հաճոյակատար ու գիտուն առաջնորդութեամբ — Մշակի խմբագիրը չորրորդ թէ հինգերորդ անգամն է որ այցելում է Անին — տեսանք ինչ որ Անին ունէր հետաքրքրութեան արժանի, պարիսպները, աշտարակները, եկեղեցիները, մատուռները, Պահլաւունեաց պալատն ու բաղնիքը, միջնաբերդը, քարայրները, եւն :

Բնականաբար այսքան կարճատեւ ժամանակի ընթացքում կատարուած մի քննութիւն, ինձ հարկաւոր ձեռնհասութիւնը չի տար ձեզ խօսելու այս մեռած քաղաքի բազմաթիւ հնութիւնների մասին: Մի աշխատութիւն, որ այնքան անգամ կատարուել է արդէն եւ ապահովաբար պիտի շարունակուի կատարուել մասնագէտ անձերի, գիտունների (*) կողմից խղճմտօրէն ու արժանաւորապէս : Մեր խմբի այցելութիւնը՝ հայ ընթերցողների համար բոլորովին անհետեւանք չպիտի մնայ, որովհետեւ Պ. Լէօ — թո՛ղ ների անգաղտնապահութեանս — մըտադիր է Անիի նուիրել մի մասնաւոր գործ, որը՝ ինչպէս եւ իր տաղանդի բոլոր արդիւնքներն արդէն, խոստանում է լինել յուզումով, գեղեցկութեամբ լեցուն :

Իսկ իմ ընդհանուր տպաւորութիւնս այն եղաւ, որ Անին մէկն է, անկասկած գլխաւորը՝ մեր նախկին կեանքի հոյակապ յուշարձաններից: Առանց Անին տեսնելու, մարդ գուցէ կասկածի հայ ցեղի անցեալի մեծութեան մասին, մարդ գուցէ մտածէ որ Բագրատունեաց եւ ընդհանրապէս հայկական թագաւորութիւն կոչուածը, մի փոքրիկ իշխանութիւն, մի աննշան իշխանապետութիւն էր Արեւելքի շրջակայ թագաւորութիւնների եւ կայսրութիւնների մէջ-

(*) Պ. Պրօֆէսօր Մառ իր հանրածանօթ հեղինակութեամբ ու գիտութեան անձնուէր մարդու անշահախնդիր եռանդով՝ այս ամառ ձեռնարկեց մի շարք պեղումների, Անիում :

տեղ։ Ո՛չ, Անին՝ իր աւերակների միջից խօսում է մի անվրէպելի մեծութեան, չքնաղ մի անհագին փառքի մասին ։ Ո՛րքան խելացի աշխատանք, ո՛րքան կամք ու հանճար են խտացած այդ հրակայական պարիսպների, այդ վիթխարի աշտարակների, այդ հոյակապ, չքեղ եկեղեցիների եւ պալատների մէջ ։ Մի այնպիսի ժամանակում, երբ եւրոպական արուեստն ու ճարտարապետութիւնը հազիւ սկսում էին թոթովել, հայ արուեստն ու ճարտարապետութիւնը, Արեւելքում, խօսելիս են եղել այնքան չքեղութեամբ ու վսեմութեամբ, որ նրանց հետքերը մինչեւ այսօր թովում, հիացնում են ժամանակակից մարդուն ։

Անին մեզ համար մի պատմութեան գիրք է այլապէս շահագրգիռ, այլապէս պերճախօս, քան այն բոլոր գրքերը որ թողել են մեզ մեր պատմագիրները։ Անհրաժեշտ է, որքան կարելի է շուտ, կարդալ այդ գիրքը, քանի ժամանակը, զինուած՝ մարդերի անխելքութեամբ, չէ կատարել նրա վրայ իր վերջնական աւերները . . .

Թիֆլիս ՏԻԳՐԱՆ ԶԱՒԷՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ֆարմանի Ասմանի

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ

Ֆրետերիք ՄԱՔԼԵՐ

Վաղիւն եղանել թագաւորին ի մօյտանն եւ գալ Ֆարմանն երկու ընկերօքն եւ հրամանն տալ թագաւորն խաղալ հետ զօրացն եւ նախարարացն իւրոց եւ յոյժ զարմանալ .

Զօրօք մեծ թագաւորն ի մօյտանն ելեալ
Բազում մեծամեծօք ի գնտի խաղալ .
Տարեալ Ֆարման մանուկն եւ ի ձի հեծեալ,
Հաւասար իւր ընկերօքն ի մօյտանըն գալ ։

Տեսին ըղնա որ դայր փատիշահ ի վար .
Զըրեհ փըռաւ զամէն իրք ունէին սար .
Մանկտիք ուժով(1) յաղթող որ ի հետն կար,
Մէկն էր Շիրինար ու մէկն էր Փայփառ ։

Հրաման տայ թագաւորն ի խաղ մըտանել,
Եւ զուժն(2) եւ զմանկութիւն իւրեանց ցուցանել.
Ձիով Ֆարման մանուկ հեծելըն խառնել,
Ընկերքն ի մէջ խաղլին ի յիւրմէն զատել ։

Խաղայր մանուկըն քաջ ձիո՜ն եւ ճեմէր .
Առնոյր զգունտն եւ ճերմակ ձիովըն գահէր .
Հանց որ ամէն հեծելն իւր մարդ չի հասնէր,
Դառնայր խաղլով եւ գայր ի զօրքըն մտնէր ։

Ըզգեստ արքայական եւ մազըն դեղձան .
Պատկերն լուսատու զերթ արեգական .
Հասակն էր գեղեցիկ անձամբըն երկան .
Խաղայր զերթ թագաւոր կամ ըզմեծ Սուլթան։

HISTOIRE DE

PHARMANI ASMAN

TEXTE ARMÉNIEN

Publié et traduit par

Frédéric MACLER

IV

Pharmani arrive avec deux de ses compagnons; le roi [lui] donne l'ordre de lutter avec ses soldats et ses satrapes et il s'émerveille.

Le grand roi se rendit avec ses soldats sur la place, pour jouer à la balle avec nombre de ses grands; le jeune Pharman s'y rend, monté à cheval; il vient sur la place avec ses compagnons.

On le vit qui arrivait comme un roi, tout couvert d'armures; des jeunes hommes forts et victorieux qui l'accompagnaient, l'un était Chirinar (sic); l'autre Païpar.

Le roi donne l'ordre de commencer le jeu et de montrer leur force et leur jeunesse; le jeune Pharman, à cheval [s'élançant] disperse les cavaliers; ses compagnons dans le jeu se séparent de lui.

Le brave jeune homme jouait à cheval et se promenait; (fol. 52 vo) il prenait la balle et se pavanait sur le cheval blanc, de telle sorte que tous les cavaliers ne pouvaient l'atteindre; il revenait en jouant et pénétrait parmi les soldats.

[Ayant] des vêtemeuts royaux et des cheveux blonds, une figure lumineuse comme le soleil, une taille élégante et une haute stature, il jouait comme un roi ou comme un grand sultan.

Հրաման տայ Փայփառ մանուկն խաղալ,
Ձիով նա ի մօյտան հետ իւրեանն երթալ.
Ասաց թէ՝ Ինձ ձիով չէ վայլել խաղալ,
Ոտքս եմ ես ճարտար ու արագ գընալ:

Մըտնէր նա հետևակ ի մէջ խաղալուն,
Խաղայր ոտքըն արագ խելօք իմաստուն,
Առնոյր գգունտն և ելնէր զերթ ըղհաւ թռչուն.
Գունդակէթ զարնէր ոտիւք ի մէջ ձիանուն:

Տեսեալ թագաւորին զճարտարութիւնն այն,
Կոչէ զՓարման մանուկն ընկերօքն որ գան.
Երետ նոցա խիլայ զգեստ արքունական.
Հրաման երետ խաղալ վաղիւն ի մօյտան:

(Շարունակելի)

(1) Ձեռագրին մէջ՝ յուծով: (2) Ձեռագրին մէջ՝ զյուծն:

Il donne au jeune Païpar l'ordre de jouer et de l'accompagner à cheval sur la place; il ne me convient pas, dit celui-ci, de jouer à cheval; ce sont mes pieds qui sont agiles et rapides.

Il pénétrait à pied parmi les joueurs; il jouait avec ses pieds rapides et son esprit avisé; il prenait la balle et s'élançait comme un oiseau; il la lançait avec les pieds au milieu des chevaux.

Le roi voyant cette habileté fait venir près de lui le jeune Pharman et ses compagnons; il leur donna des vêtements royaux et ordonna de jouer le lendemain sur la place.

(A suivre)

ԼԵՀԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՄԷՋ

Լեհացիք ունին Փարիզի մէջ « լեհական մատենադարան » մը: Երբ 1830ի ապստամբութեան ջախջախումէն յետոյ հազարաւոր Լեհացիներ հեռացան երկրէն ու տարածուեցան աշխարհիս ամէն կողմը, անոնցմէ ամենաստուար մասը հաւաքուեցաւ Փարիզ. առաջին հաստատութիւնը զոր այդ գաղթականութիւնը հիմնեց, այս Մատենադարանն է: Մեծ գումարներ հանրագրուեցան անոր հիմնարկութեան համար, գնուեցաւ տուն մը որուն մէկ յարկը յատկացուեցաւ մատենադարան–ժողովավայրի, ու միւս յարկերուն վարձքը սահմանուեցաւ այդ մատենադարանին պահպանման: Մատենադարանը կը միայ ցարդ, միևնոյն տան մէջ, իբր վարիչ ունենալով Լեհացւոց մեծ բանաստեղծին՝ Ադամ Միցքիեվիչի՝ որդին, Լադիսլաս Միցքիեվիչը: Այս համակրելի և ազնիւ անձնաւորութիւնը, որ այժմ ալեզարդ ծերունի մըն է, նուրբ ու սիրուն դէմքով մը ուր Ադամ Միցքիեվիչի վեհ դէմքէն շատ բան կը վերապրի, իր ամբողջ կեանքը նուիրած է իր հօրը յիշատակը պահպանելու և տարածելու, տպագրած է՝ ծանօթագրութիւններով՝ անոր կարգ մը անտիպ գործերը ֆրանսերէն լեզուով, հրատարակած է ֆրանսերէն ընդարձակ կենսագրութիւն մը Ադամ Միցքիեվիչի, ինչպէս և նմանօրինակ աշխատութիւններ՝ Լեհաց պատմութեան վերաբերեալ: Գուրգուրանքով կը վարէ « Մատենադարան »ը, որուն մէկ մասին մէջ հիմնած է Միցքիեվիչեան մուզէոն մը, ուր ի ցոյց են դրուած բանաստեղծին զանազան ձեռագիրները, իր եւրոպացի մեծ բարեկամներուն (Միշլէի, Քինէի, Ժորժ Սանտի, Լամընէյի, Հիւկօի, Վինեիի, ևն.) նամակները, իր լուսանկարները, փորագրուած կենդանագիրները, մետայլները, կիսանդրիները, իր (ինչպէս և իր բարեկամ և ազգակից անմահ Շոփէնին) մեռելական դէմքին մեղրամոմէ կաղապարը, ու այլ և այլ առարկաներ որ կը վերաբերին մասնաւորապէս Ադամ Միցքիեվիչին և ընդհանրապէս լեհական ժամանակակից պատմութեան, — ճշմարիտ սըրբավայր մը: Այդ Մատենադարանը իր միջոցներով օգնած է և կ'օգնէ լեհական պատմութեան կամ հարցին պատկանող գործերու հրատարակման. Պ. Լադիսլաս Միցքիեվիչ ցոյց տուաւ ինծի մեծադիր հոյակապ հատոր մը, որ կը պարունակէ կենսագրութիւնը լեհական ժամանակակից պատմութեան հերոսներուն՝ իրենց կենդանագիրներով, և զոր հրատարակած է այդ Մատենադարանը:

Լեհացիք կազմած են նաև Փարիզի մէջ « Հացի և Ցարգանքի ընկերութիւն » անունով սրտաշարժ հիմնարկութիւն մը, որ հաւաքած ու եւրոպական պանքայի մը մէջ դրած է կարևոր գումար մը, որուն տարեկան եկամուտը

կը յատկացուի օտարութեան մէջ կարօտ մնացած կամ ծեր Լեհ հայրենասէրներու կեանքն ապահովելու. այդ նպաստը կը տրուի, ինչպէս կ'ըսէր այնքան ազնուօրէն Պ. Լատիսլաս Միցքիեվիչ, իբր պարտականութեան մը կատարումը եւ ոչ թէ իբր ողորմութիւն։

Գաղութին Փարիզ հաստատուելէն քիչ յետոյ, Լեհացիք հիմնած են նաեւ այստեղ երկու դպրոց. մին՝ լեհական պատմութիւնն ու լեզուն սորվեցնելով հանդերձ, կը պատրաստէր համալսարանական ուսմանց հետեւելու, միւսը՝ լեհական «լիսէ» մը, նման ֆրանսական «լիսէ»ներուն, ուր աշակերտները կը ստանան ընդհանուր նախնական կրթութեան հետ, լեհական լեզուի եւ պատմութեան դասեր։ Այդ դպրոցներէն առաջինը դադրած է շատոնց ի վեր գոյութիւն ունենալէ։ Երկրորդը ատենով մեծ յաջողութիւն ունեցած է. ահագին գումարներ նուիրուած են, որոնցմով գնուած է տուն մը՝ իբր դպրոց ծառայելու համար, եւ կալուածներ անոր պահպանութեան յատկացուած. ֆրանսական կառավարութիւնը տարեկան նպաստ մը կապած էր անոր. 1870էն յետոյ, ֆրանսական հանրապետութիւնը այդ նպաստը կտրած է. դպրոցը կը մնայ միշտ, բայց «լիսէ Պոնափարթ» կոչուելու տեղ կը կոչուի «լիսէ Քոնտորսէ». միայն թէ այժմ աշակերտներէն շատերը այնտեղ կ'երթան միայն լեհական լեզու եւ պատմութիւն ուսանելու, իսկ մնացեալին համար կ'երթան ֆրանսական լիսէներ. կան ալ աշակերտներ որ իրենց ամբողջ նախնական կրթութիւնը լեհական վարժարանին մէջ կը ստանան։

Կայ դարձեալ Փարիզի մէջ «Օթէլ Լամպէր» անուն հաստատութիւն մը, զոր հիմնած է Զարթորիսքա իշխանուհին, եւ ուր ձրիաբար կը պատրաստուին լեհ ուսուցչուհիներ, կառավարչուհիներ (gouvernante)։

Կայ մասնաւոր հիմնարկութիւն մը լեհ կարօտ ծերունիներու եւ երախաներու օգնելու համար, որ կ'անուանուի «Սուրբ-Քազիմիրի հիմնարկութիւն»։

Կայ «Գրական եւ արուեստագիտական ակումբ» մը զոր հինգ վեց տարիէ ի վեր հիմնած են Լեհացիք։ Կայ նմանապէս «Լեհացի երաժշտասիրաց ընկերութիւն» մը, մօտ քսան տարիէ ի վեր հիմնուած, ինչպէս եւ «Մարմնամարզական ընկերութիւն» մը, երեք տարիէ ի վեր հիմնուած, եւ «Ուսանողաց ընկերութիւն» մը, որ շատոնց ի վեր գոյութիւն ունի։ Այս վերջինէն զատ, կայ նաեւ «Լեհացի ընկերվարական ուսանողաց ընկերութիւն» մը, «Լեհացի գործաւորաց ընկերութիւն» մը, «Փարիզի լեհական դպրոցին նախկին աշակերտներու ընկերութիւն» մը։

Լեհացիք ունին «լեհ ընկերվարականներու ընկերութիւն» մը, քաղաքական ծրագրով, եւ որ կը հրատարակէ Լոնտոնի մէջ երկու փոլոներէն ամսագիր, Արշալոյս եւ Լոյս անունով, եւ ֆրանսերէն ամսօրեայ տեղեկաթերթ մը (bulletin)։

Քսան տարիի չափ առաջ, երբ Պիզմարք սկսած է միջոցներ ձեռք առնել գերմանական Լեհաստանի մէջ Լեհացւոց կալուածները գերման գաղթականներու ձեռքն անցընելու համար, Լեհացիք հիմնած են Պանքա մը Փոզենի մէջ, որ նպատակ ունէր նեղը մնացած եւ իր կալուածը ծախել ստիպուած Լեհացւոց ո եւ է գերմանացի գնորդի տուած գինէն աւելին տալով այդ կալուածը գնել եւ Լեհացիի մը ծախել. այդ Պանքան իր ծրագիրը մեծ յաջողութեամբ գործադրած է եւ գերման կառավարութիւնը անկարող եղած է օրինական միջոցներով այդ շարժման առաջքն առնել. սակայն այս տարուան սկիզբը, Րայխսթակը քուէարկեց նոր օրէնք մը որով այլ եւս անկարելի պիտի ըլլայ ո եւ է կալուած ծախել գերմանահպատակ Լեհացիի մը՝ առանց գերման կառավարութեան հաւանութեան...

Տասը տարիի չափ առաջ, Լեհացիք դարձեալ հիմնած են Զուիցերիոյ մէջ ուրիշ Պանքա մը, գումարներ կեդրոնացնելու եւ անոնց եկամուտով լեհական լեզուին եւ գրականութեան պահպանման ու զարգացման նպաստելու համար։ Բայց, քիչ ժամանակ յետոյ, այդ ընկերութեան մէջ մտած են մեծ թուով քաղաքական գործիչներ որոնք փոխած են հիմնադիրներուն ծրագիրը եւ որոշած են զայն դարձնել գործիք մը զուտ-քաղաքական գործունէութեան, ինչ որ մղած է հիմնադիրներէն մէկ քանին՝ քաշուելու. զուիցերիական կառավարութիւնը միջամտած է յետոյ եւ արգիլած է քաղաքական ծրագրով Պանքայի մը գոյութիւնն իր հողին վրայ. Պանքան լուծուած է, եւ հաւաքուած գումարը քաղաքական մարմնոյ մը ձեռքն է անկէ ի վեր։

Լեհացիք ունին վերջապէս «Ազգային մուզէոն» մը Ցիւրիխի լճին արեւելեան ափին վրայ գտնուող Րափերզվիլ փոքրիկ քիւղաքաղաքին մէջ։ Այդ մուզէոնը, հիմնուած՝ կոմս Փլաթերի նախաձեռնութեամբ, հաստատուած է

Հապսպուրկներու հին դղեակին մէջ զոր Ռափէրզվիլի հասարակութիւնը նուիրած է այդ նպատակին։ 1896ին հրատարակուած տեղեկագիր մը կը յայտնէ թէ, այդ թուականին՝ մուզէոնը ունէր 348 հնախօսական նմոյշ, 971 յիշատակ լեհ պատմական անձնաւորութեանց, 5611 հին լեհական դրամ, 1073 մետալ, 426 նամակադրոշմ եւ կնիք, 286 իւղաներկ պատկեր, 101 ջրաներկ, 51 մանրանկար, 389 գծագրութիւն, 7672 փորագրութիւն, 1036 լուսանկար եւ տակերէոթիփ, 211 արձան, 282 «քամէ», 2463 ձեռագիր, 685 աշխարհագրական քարտէս, 1153 երաժշտական կտոր, 25,508 գիրք՝ այլ եւ այլ լեզուով։

Այս ճոխ հաւաքածուն կազմուած է տարիներու ընթացքին մէջ, շնորհիւ բազմաթիւ նուիրատուութեանց։ Վարիչ մարմնոյ մը յանձնուած է մուզէոնին պահպանումն ու զարգացումը, եւ այդ մարմնոյն նախագահն է այժմ Պ. Կալէզովսքի, Փարիզ հաստատուած բազմահմուտ Փոլոնիացի մը։ Այդ մուզէոնին ամենէն մեծ աջակիցներէն մին եղած է Պ. Հանրի Պուքովսքի, Սթոքհոլմ հաստատուած Լեհացի նշանաւոր գիտունը։

Մուզէոնին մէջ մասնաւոր սրահներ յատկացուած են Քօշիուսքօի, Կոպերնիկի եւ Ատամ Միցքիեվիչի, մեծ հերոսին, մեծ գիտունին եւ մեծ բանաստեղծին որոնք լեհ ազգութեան յաւիտենական պարծանքը կը կազմեն։ Յատուկ սրահ մը յատկացուած է դարձեալ «Լեհաստանի բարեկամներուն», ուր ի ցոյց դրուած են բազմաթիւ տպքիւմաններ, պատկերներ, առարկաներ՝ եւրոպացի լեհասէրներու պատկանող, եւ ուր պատուոյ տեղը կը գրաւէ 100,000 ստորագրութիւն կրող այն ուղերձը զոր 1832ին Պիրմինկհէմի բնակիչները ղրկեցին Լեհացւոց։

1896ի հոկտեմբերին, Քօշիուսքօի սիրտը, որ պահուած էր մինչեւ այն ատեն Մորոզինի իտալական ընտանիքին մօտ, փոխադրուեցաւ՝ այդ ընտանիքին հաւանութեամբ՝ Ռափերզվիլի մուզէոնը, դրուած գեղակերտ դամբարանի մը մէջ զոր Մորոզինիները շինել տուած էին։ Այդ փոխադրութեան առթիւ մեծ հանդէս մը տեղի ունեցաւ Ռափերզվիլի մէջ, ու Քօշիուսքօի յատկացուած սրահին (ուր զետեղուեցաւ այդ դամբարանը) դրան առջեւ, Լեհացիք կանգնեցին գեղեցիկ մահարձան մը։

Ա. Չ.

ՉՈՒՀԱՃԵԱՆԻ ՄԷԿ ԳՈՐԾՆ Ի ՓԱՐԻԶ

Ֆրանսական լրագիրներէն մեծ հաճոյքով կ'իմանանք թէ յառաջիկայ ձմեռ ողբացեալ Չուհաճեանի մէկ օփէրէթը, Fleur d'Orient տիտղոսով, պիտի ներկայացուի Նուվօ-Թէաթրին մէջ, որ այժմ կը կոչուի Օփէրա-Պուֆ։

— Փարիզեան մէկ քանի թերթեր համակրանքով կը խօսին բանախօսութեան մը մասին զոր Պ. Փրօֆֆ-Գալֆաեան կարդացեր է վերջերս Պոտինիէրի մէջ՝ հայ երաժշտութեան մասին։

— Լրագիրներէն կ'իմանանք թէ Պրիւսելի Քոնսերվաթուարին այս տարուան մրցմանց մէջ, ջութակի առաջին մրցանակն ստացեր է Տրապիզոնցի հայ պատանի մը, Պ. Դաւթեան։

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

HISTOIRE d'Héraclius, par l'Evêque Sébéos, traduite de l'arménien et annotée par Frédéric Macler. — Paris, Imprimerie Nationale, 1904.

Պ. Ֆրետերիք Մաքլեր հեղհետէ կը յայտնուի իբր ամենէն բեղունններէն մին եւրոպացի հայագէտներուն. հազիւ երկու երեք տարի կայ որ հայագէտներու շարքին մէջ մտած է, եւ ահա հինգերորդ աշխատութիւնն է որ ի լոյս կ'ընծայէ։ Իր այս նոր հրատարակութիւնը ամենակարեւորն է՝ գիտական տեսակէտով՝ մինչեւ ցարդ իր տուած գործերուն։ Սեբէոսի «Պատմութիւն ի Հերակլն»ը մեր նախնեացմէ մեզի հասած պատմական գրքերուն ամենէն ուշագրաւ...

Le Gérant : FRÉDÉRIC MACLER

Imp. D. Doghramadjian
18, Rue des Gobelins, Paris.

ԱՆԱՀԻՏի բաժանորդագրութեան պայմանները

Անահիտը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը։

Բաժանորդագինն է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա), 12 ֆրանք (օտար երկիրներ, 2 տոլար (Ամերիկա), 5 րուբլի (Ռուսիա)։

Վեցամսեայ՝ 5 ֆրանք (Ֆրանսա), 6 ֆրանք (օտար երկիրներ), 1 տոլար (Ամերիկա), 3 րբլ. (Ռուսիա)։

Յօդուած եւ բաժանորդագին ղրկել հետեւեալ հասցէին,

A. TCHOBANIAN

17, Rue La Bruyère

Paris

«ԱՆԱՀԻՏ»ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Գահիրէ		Պարոն Կիրակոս Զուլագեան
Ռուսճուգ	»	Գառնիկ Մաղմանեան
Վառնա	»	Զարպհանէլեան
Ֆիլիպէ	»	Թագւոր Հինդլեան
Նիւ-Եորք	»	Պետրոս Գաբրիէլեան
Իսթ Ուօթըրթաուն	»	Կ. Մալխասեան
Սէնթրըլ Ֆօլս	»	Նշան Մինասեան
Զիքակօ	»	Մ. Կիւրեղեան
Նեշուէ	»	Յ. Արոզեան

Տպագր. Տ. ՏՕՂՐԱՄԱՃԵԱՆ, 18, Rue des Gobelins, Paris.